

Колибенко Олександр
Переяслав, Україна
ORCID: 0000-0001-8616-9074

Прядко Олександр
Переяслав, Україна
ORCID: 0000-0002-2630-9853

СКАРБ МОНЕТНИХ ГРИВЕНЬ ІЗ ПЕРЕЯСЛАВА 2014 Р.

TREASURE OF COIN HRYVNIAS FROM PEREYASLAV IN 2014

На території Переяславля Руського та його округи упродовж ХІХ – початку ХХІ ст. було зафіксовано низку знахідок скарбів ХІ–ХІІІ ст. Названі скарби містили різноманітні предмети з дорогоцінних металів (як правило – зі срібла): монети (цілі та фрагменти), різні прикраси та їх уламки, а також монетні гривні. Хронологія цих знахідок виглядає наступним чином:

1884 р. – м. Переяслав, речовий скарб складався зі 40 предметів, переважно срібних та позолочених сережок, скроневих кілець, ланцюжка, срібного колта, а також скляного браслета;

1898 р. – с. Війтівці Переяславського повіту (нині – с. Поділля колишнього Баришівського р-ну), монетно-речовий скарб складався з 29-ти срібних монетних гривень, 6-ти срібних браслетів та двох золотих пернів;

1912 р. – неподалік м. Переяслава, на березі р. Трубіж, речовий скарб зі срібних та позолочених речей та їх уламків;

1912 р. – неподалік с. Дениси Переяславського повіту, монетно-речовий скарб складався з поламаних срібних прикрас, срібного зливка та різноманітних монет (цілих та фрагментів).

У наступні 100 років жодного випадку виявлення скарбу коштовностей ХІ–ХІІІ ст. офіційно зафіксовано не було, хоча за неофіційною інформацією, 1988 р. неподалік м. Переяслава-Хмельницького було знайдено скарб кувачів, а 2010 р. у Яготинському р-ні, неподалік р. Сухий, за кілька кілометрів від місця знахідки Денисівського скарбу 1912 р. було знайдено майже аналогічний до нього за складом монетно-речовий скарб.

2017 р., через понад ніж століття після знахідки Денисівського скарбу, неподалік від мікрорайону Борисівка під Переяславом було виявлено скарб срібних жіночих прикрас (30 предметів), переданий на зберігання до Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»⁸.

Навіть побіжний аналіз наведеної вище інформації про скарби Переяславля Руського та його округи показує, що найрідкіснішими знахідками в таких скарбах є монетно-речові гривні, які були виявлені тут лише одного разу – 1898 р.

Саме тому нашу увагу привернула фундаментальна праця «Переяславський соціум на перехресті епох: люди, події, факти» (2019), де серед численних додатків наведено фото срібної монетної гривні з підписом:

⁸ Колибенко О.В., Прядко О.О., Тетеря Д.А. Давньоруський скарб 2017 року з околиць Переяслава. Східні слов'яни та їх сусіди в епоху середньовіччя / Серія «Археологія і давня історія України». Вип. 2 (35). К., 2020. С. 341-352.

«Срібна гривня давньоруського періоду. Вага 208 грамів, довжина 15 см. Знайдена в Переяславі, у мікрорайоні Карань»⁹.

Здійснений авторами даної публікації пошук інформації стосовно наведеного у названій монографії артефакту дозволив виявити низку важливих даних. Як вдалося встановити авторам, 2014 р. на околиці сучасного м. Переяслава, на городах, розташованих неподалік ур. Лагері (у бік об'їзної дороги автотраси Бориспіль – Золотоноша), неподалік від старого русла р. Трубіж, на його правому березі, очевидно, за допомогою незаконного металопошуку було виявлено скарб срібних монетних гривень у кількості 8 екз. Всі вони були сховані у давнину на невеликій глибині, вірогідно, у мішечку з тканини чи шкіри. Подальша доля скарбу невідома, за неперевіреною інформацією, він потрапив до приватної колекції (м. Київ).

Метою даної публікації є спроба попереднього аналізу інформації, яку вдалося встановити стосовно цього рідкісного для території центральної Переяславщини скарбу.

Коротка характеристика предметів скарбу

1. Гривня новгородського типу. Паличкоподібний продовгуватий зливок. Із країв лицьової та зворотної сторін має сім горизонтальних прокреслених ліній та одну більш заглиблену. Розміри: довжина – 15,3 см, ширина – 1,5 см. Вага – 208 г. Матеріал – срібло. Датування – XIII–XIV ст. (рис. 1).
2. Гривня новгородського типу. Паличкоподібний продовгуватий зливок. Збоку біля краю має вісім горизонтальних прокреслених ліній та одну V-подібну. Розміри: довжина – 14,9 см, ширина – 1,3 см. Вага – 204 г. Матеріал – срібло. Датування – XIII–XIV ст.
3. Гривня литовського типу. Паличкоподібний продовгуватий зливок. Із лицьової сторони має навскісне заглиблення-вм'ятину. Із зворотної сторони розміщено прокреслений напис, який складається із двох окремих слів: «Л Д Л М» та «Х О М Н Р А». На боках розташовані невеликі насічки-зарубки: кількістю 22 та 24 відповідно. Розміри: довжина – 12,9 см, ширина – 1,2 см. Вага – 105 г. Матеріал – срібло. Датування – XIII–XIV ст. (рис. 2).
4. Гривня литовського типу. Паличкоподібний продовгуватий зливок. Із лицьової сторони має горизонтальне заглиблення-вм'ятину. Із зворотної сторони прокреслено літеру «А». На одному з боків гривні розташовані 11 невеликих насічок-зарубок та два невеликих круглих заглиблення. Розміри: довжина – 12,0 см, ширина – 1,1 см. Вага – 105 г. Матеріал – срібло. Датування – XIII–XIV ст. (рис. 3).
5. Гривня литовського типу. Паличкоподібний продовгуватий зливок. Із лицьової сторони має два навскісних заглиблення-вм'ятини. На боках розташовані невеликі насічки-зарубки: 10 та 12 відповідно. Розміри:

⁹ Коцур В.П., Гуржій О.І., Лоха В.А. Переяславський соціум на перехресті епох: люди, події, факти. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ, 2019. С. 566.

- довжина – 12,5 см, ширина – 1,0 см. Вага – 106 г. Матеріал – срібло.
Датування – XIII–XIV ст.
6. Гривня литовського типу. Паличкоподібний продовгуватий зливоч. Із лицьової сторони має три навскісних заглиблення-вм'ятини. На боках розташовані невеликі насічки-зарубки: 10 та 12 відповідно. Розміри: довжина – 12,3 см, ширина – 1,1 см. Вага – 106 г. Матеріал – срібло. Датування – XIII–XIV ст.
 7. Гривня литовського типу. Паличкоподібний продовгуватий зливоч. Із лицьової сторони має п'ять навскісних заглиблень-вм'ятин. На боках розташовані невеликі насічки-зарубки. Має незначну увігнутість. Розміри: довжина – 13,2 см, ширина – 1,2 см. Вага – 101 г. Матеріал – срібло. Датування – XIII–XIV ст.
 8. Гривня литовського типу. Паличкоподібний продовгуватий зливоч. Із зворотної сторони по центру дефекти лиття, по боках від якого розташовані прокреслені літери: «X O» та «I Ψ I I» (?). Збоку біля краю горизонтальні насічки. Розміри: довжина – 11,5 см, ширина – 1,1 см. Вага – 103 г. Матеріал – срібло. Датування – XIII–XIV ст. (рис. 4).

Серед 8-ми монетних гривень скарбу, безумовно, найбільшу увагу викликають гривні, які мають на собі не просто якісь позначки (заглибини, вм'ятини, прокреслені лінії, зарубки чи насічки), а прокреслені літери та окремі слова. Таких епіграфічних гривень у цьому скарбі є декілька, однак найцікавішою з них є гривня, що містить на собі напис із двох слів (або одне повне слово та одне скорочення). Це гривня литовського типу у вигляді продовгуватої палички вагою 105 г. На її зворотній стороні читається напис: «Λ Δ Λ Μ Χ Ο Μ Η Ρ Α». Слова розділені між собою невеликою ділянкою по центру гривні з дефектом лиття. Значення першого слова (чи скорочення) зрозуміти складно (можливий варіант – ім'я «АДАМ»?). На відміну від першого, друге слово читається значно впевненіше і явно є власною назвою (антропонімом чи топонімом).

На таку думку наводять дві згадки схожої власної географічної назви в Іпатіївському літопису. Стаття 6742 (1234) р. Іпатіївського літопису повідомляє про те, як князь Данило Романович навесні 1234 р. перехопив зрадливого князя Олександра Всеволодовича по дорозі на Київ: «Даниль же оувѣдавъ. изииде на нѣ. из Галича. оугони и во Полономъ. и æша и в лоузѣ Хоморьскомъ»¹⁰. У перекладі Л.Є. Махновця: «Але Данило, довідавшись [про це], вийшов на нього з Галича, догнав його в [городі] Полоному, і схопили його в лузі Хоморському»¹¹.

Наступна ж стаття 6743 (1235) р. у Іпатіївському літопису починається з повідомлення про похід невірних галичан на Кам'янець у травні 1236 р.: «Придоша Галичане на Каменець. и вси Болоховьсции князи с ними. и

¹⁰ Ипатьевская летопись (Полное собрание русских летописей. Т. 2). 2-е изд. М., 2001. Стб. 771-772.

¹¹ Літопис Руський за Іпатським списком / авт. перекл., передм. та прим. Л.Є. Махновець. Київ, 1989. С. 390.

повоеваща по Хомороу. и поидоша ко Каменцю. вземши полонъ великъ поидоша»¹². У перекладі Л.Є. Махновця: «У той же час прийшли галичани на Каменець і всі болохівські князі з ними. І пустошили вони по [ріку] Хомору, і пішли до Каменця»¹³. Продовження ж названої статті повідомляє нам: «Взявши здобич велику, вони пішли [звідти]. У той же час послав був Володимир [Рюрикович] Данилові підмогу – торків і [воєводу] Данила Нажировича. Тоді Данилові бояри, виїхавши з Каменця [і] з'єднавшись з торками, настигли їх. І переможені були невірні галичани, і всі князі болохівські схоплені були, і привели їх у Володимир до князя Данила»¹⁴. Отже, як прямо вказує літопис, награбована галичанами на р. Хоморі здобич потрапила до Данила Романовича.

«Город» Полоний на р. Хоморі, про який іде мова у названих фрагментах – це городище-замок на території сучасного м. Полонне у Хмельницькій обл. Цей «город» належав Десятинній церкві¹⁵. Ріка Хомора, на якій він розташовувався, є найбільшою лівою притокою р. Случ¹⁶, її довжина становить близько 108 км, вона у свою чергу має 27 приток. Дослідниця гідронімії регіону А. Коханська зазначає: «Хомора – р., л. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; протікає через н. п. Криворудка, Кучманівка (Кр), Сморшки, Христівка, Кропивна, Влашанівка, Сахнівці, Даньківці, Бейзими, Ліщани (Із), Вербівці, Сульжин, Коськів, Гриців, Корпилівка (Шп), Микулин, Новолабунь, Троєщина, Юровщина, Титьків, Велика Березна, Новоселиця, Полонне, Понінка, (Пл) тощо. Варіанти н.: Хоморъ (1234), Хоморъ, Хомуръ, Хомара, Chomoga, Chomag, Chamur [СГУ]. Довжина – 110 км [КРВУ]. Походження назви точно не з'ясовано. Найчастіше назву виводять від мор-, мор-ава зі значенням «болото», компонент хо пов'язують із молдавським хомар – «глинозем». Можливо (за народною етимологією), відантропонімна н. – від злого полянського духа Хо, який моров (топив) людей»¹⁷.

На нашу думку, існує певний зв'язок між переяславським скарбом 2014 р. та подіями травня 1236 р. на р. Хоморі. Зв'язок цей простежується завдяки літописній згадці про поїздку Данила Романовича до Батия в Орду. На початку листопада 1245 р. названий князь прибув до Видубицького монастиря у Києві, після чого вирушив до Переяслава: «І було [сповнено] так, і, упавши [в поклони] перед архістратигом Михаїлом, вирушив він із монастиря у човні, бачачи біду страшну і грізну, і прибув до Переяслава.

І зустріли його татари, і звідти поїхав він до [хана] Куремси і побачив, що нема в них добра»¹⁸.

Отже, незалежно від того, чи добирався Данило Романович до самого Переяслава у човні р. Трубежем, чи він висадився з нього у гирлі Трубежа й добирався до міста сухопутним шляхом від Зарубського броду, він неодмінно

¹² Ипатьевская летопись. Стб. 774.

¹³ Літопис Руський. С. 391.

¹⁴ Там само. С. 391.

¹⁵ Там само. С. 565.

¹⁶ Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / І.М. Железняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко, О.С. Стрижак/ під ред. О.С. Стрижака. К., 1985. С. 169.

¹⁷ Коханська А. Гідронімія басейну Хомори. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). 2012. Вип. 16. С. 358.

¹⁸ Літопис Руський. С. 405.

мав проїхати (чи проплисти) неподалік від місця виявлення скарбу 2014 р. А враховуючи наявність у нього з травня 1236 р. «хоморської здобичі», серед якої могли бути й срібні монетні гривні, існує вірогідність, що названий скарб було приховано ним на початку листопада 1245 р., під час подорожі в Орду. Skorистатися ж цим схованим «на чорний день» скарбом при поверненні додому з якоїсь причини Данило Романович чи його люди не змогли.

Література

1. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / І.М. Желєзняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко, О.С. Стрижак/ під ред. О.С. Стрижака.К., 1985.
2. Ипатьевская летопись (Полное собрание русских летописей. Т. 2). 2-е изд. М., 2001.
3. Колибенко О.В., Прядко О.О., Тетеря Д.А. Давньоруський скарб 2017 року з околиць Переяслава. Східні слов'яни та їх сусіди в епоху середньовіччя / Серія «Археологія і давня історія України». Вип. 2 (35). К., 2020. С. 341-352.
4. Коханська А. Гідронімія басейну Хомори. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). 2012. Вип. 16. С. 356-359.
5. Коцур В.П., Гуржій О.І., Лоха В.А. Переяславський соціум на перехресті епох: люди, події, факти. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ, 2019.
6. Літопис Руський за Іпатським списком / авт. перекл., передм. та прим. Л.Є. Махновець. Київ, 1989.

Ілюстрації

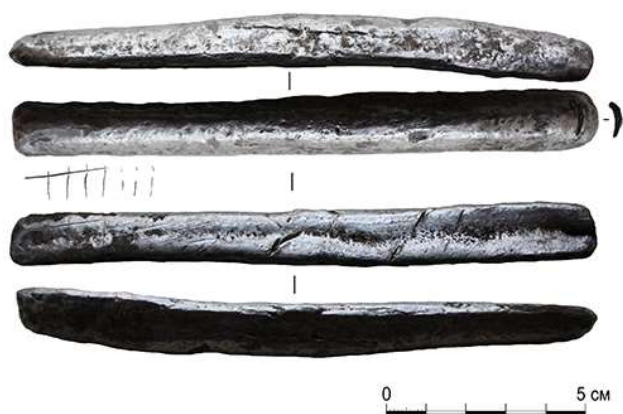

Рис. 1. Гривня новгородського типу з прокресленими лініями зі скарбу 2014 р.

Рис. 2. Гривня литовського типу з прокресленим написом «Л Д Л М» та «Х О М Н Р А» зі скарбу 2014 р.

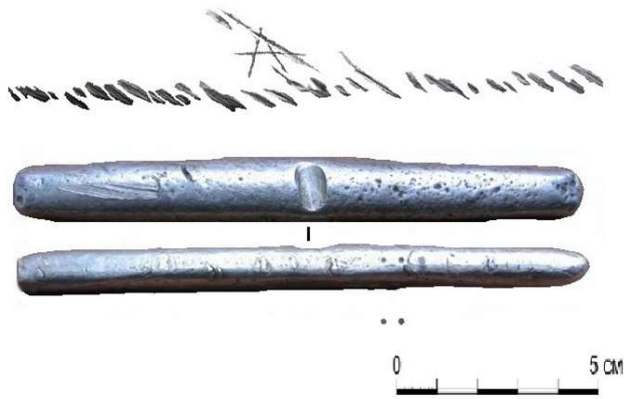

Рис. 3. Гривня литовського типу з прокресленою літерою «А» зі скарбу 2014 р.

Рис. 4. Гривня литовського типу з прокресленими літерами «X O» та «I Ψ I I I» (?) та горизонтальними насічками зі скарбу 2014 р.